

Carlström studerar en värld där alla spanar på alla, poliser och busar, medier och ordningsmakt, etnolog och spanare. De speglar sig i varandra och ingen verkar opåverkad av reflexivitet. Man talar om sig själv via offentliga diskurser, medier och litteratur. Spanaren som jagar en misstänkt brottsling föreställer också ”en deckare som jagar en gangster”, enligt välkända mönster från film och litteratur. Det innebär dock inte att spanarna heroiserar sig själva alltför mycket eller glömmet bort den grå verkligheten.

Däremot kan man tycka att författaren hemfaller till en viss idealisering av sina ”informanter”. I det här fallet får det som konsekvens att en ibland rå jargong bland spanarna om mörkhyade och homosexuella tonas ned utan att granskas närmare. Den osynliggjorda köns- ojämligheten i det manligt dominerade polisarbetet ges inte heller någon central plats i analysen. Liksom många andra fältarbetande etnologer har Carlström fattat sympati för de människor som släppt henne in på livet. Då blir man gärna benägen att se och beskriva deras bättre sidor och därigenom okritiskt förmedla deras självbild. Det är förståeligt, men problemet med etnologen som språkrör borde ha diskuterats mer ingående.

Ett annat problem är att man under läsningen lätt kan glömma att polisarbetet handlar om grov brottslighet, knarkklängning, våld och elände. Metaforernas makt över verklighetsbeskrivningen ger den en dramaturgisk slagsida. Det blir litet av Björnligan i Ankeborg över de kriminella. Spel- och lekmetaforerna tar över, verkligheten teatraliseras, t.ex. i den intressanta skildringen av ”mörk lek”, när spanare och busar spelar roller inför varandra utan att markera att det är på låtsas. Spanarna är ofta tvungna att framstå som något annat än poliser, för att arbetet ska fungera. De gömmer sig i mörkret, försvinner i mängden. Eller så sätter de på sig en ”stoppjacka”, en jacka i gräll färg som ska avleda de misstänkta uppmärksamhet på deras utseende.

Detta rollspelande kräver, som Carlström visar, en hel del skådespelartalang och improvisationsförmåga, men också verbal skicklighet. Spanarna växlar mellan hemliga koder och informationstätt klarspråk när de talar med varandra över de bärbara radioapparaterna. De improviserar speciella kodord när de riskerar avlyssning från kriminella. (I slutet av avhandlingen finns en ordlista med ett hundratal av spanarnas yrkesuttryck, t.ex. ”aspa”, ”blada”, ”blattefint”, ”sjoksa”). Men de leker också med orden, ironiserar över sig själva och busarna, dramatiserar farliga situationer, härmnar, skämtar och citerar sig själva – så som man gör på många

arbetsplatser för att ha litet kul och bekräfta gemenskapen. Här firar etnologen stora triumfer med sin iakttagelseförmåga.

Spaningsarbetet bygger på en speciell yrkeskunskap, som handlar om att ständigt ta in ny information om de kriminellas beteenden och livssituation. Det framgår av undersökningen hur skör, flyktig och tids- och lokalbunden denna kunskap är. Sådan kompetens är inget man läser sig till, utan det gäller att ha alla sinnen öppna, att lita till sin erfarenhet och samtidigt stå ut med ovissheten. I skildringen av denna yrkeskultur, ett ord Carlström själv inte använder, får man faktiskt en släng av postmodernistisk verklighetsupplevelse. Spaningsarbetet är ytterst fragmentariskt och osäkert, vad som är sant och falskt växlar beroende på situationen, rätt vad det är spelar busarna poliser och tvärtom. Det finns flera sådana dråpliga scener i boken. Samtidigt är spanarna ytterst måna om att hålla gränsen tydlig mellan laglighet och brottslighet. Deras privatliv tycks vara oklanderligt, skötsamheten en regel. Där är de själva ”Svensson”.

Ann Kristin Carlströms doktorsavhandling är ett gott hantverk och användbar som exempel på en fältarbetande etnologs metoder för att dokumentera och analysera en vald verklighet. När studenter undrar över hur man *gör* kulturanalys, kan man som lärare sätta den här boken i händerna på dem. Dessutom får de inträngande kunskaper om en hårt utsatt yrkesgrupp i det svenska samhället. Det är inte alldeles oviktigt i det här sammanhanget att avhandlingen också övertygande visar hur man på ett fruktbart sätt kan kombinera etnologiska och museala ambitioner.

Billy Ehn, Umeå

Lars Kaijser: *Lanthandlare. En etnologisk undersökning av en ekonomisk verksamhet*. Institutet för folklivsforskning. Etnologiska institutionen. Stockholms universitet 1999. 192 s. English summary. ISBN 91-7265-018-4.

Det centrala objektet i avhandlingen *Lanthandlare* är åtta butiker – eller lanthandelsrörelser – som var i drift i Norra Klarälvsdalen i början av 1990-talet. Mer precist är det, som titeln anger, handlarna i dessa butiker som står i blickpunkten: fem män och fyra kvinnor, varav två utgör ett par. Ändå är detta långt ifrån en lokalstudie. Snarare inkluderas en tämligen vid och

ospecificerad regional arena, vilket har direkt samband med avhandlingens teoretiska huvudreferens, sociologen Pierre Bourdieus resonemang om fält och praktik.

En allmän utgångspunkt för denna teori är att verksamheter av allehanda slag, t.ex. driften av småföretag, inte enbart – och heller inte främst – ska ses som skapade och framburna av de individer som yttligt sett agerar företagsledare. Det är nödvändigt, enligt Bourdieu, att inse att dylika aktiviteter ingår i ett fält eller ett mönster av konkurrerande föreställningar och intressen av både ideologisk och ekonomisk art, som strävar efter att definiera och reglera formerna för verksamheten. Lanthandlarnas dagliga aktiviteter kan därför ses som underställda en rad villkor, intressen och föreställningar om hur verksamheten bör bedrivas, och det är denna tes som styr studiens inriktning: ”Att se lanthandlarna som placerade på ett fält där själva formerna och idealen för deras yrkesutövande förhandlas är en utgångspunkt för de resonemang som jag utvecklar” (s. 17).

Bourdieu tal om ”sociala förutsättningar” och ”strukturella villkor” innebär inte, understryker Kaijser, en föreställning om passiva individer. Människor i alla positioner tillägnar sig erfarenheter, föreställningar och värderingar som sedan blir en grund för deras bedömning av vad som kan och bör göras – och för vad som inte ska göras. ”Habitus” och ”dispositioner”, två andra begrepp som är viktiga i Bourdieus skrifter, syftar på dessa individrelaterade karaktärsdrag, och de fyller också en central roll i denna avhandling. Enkelt uttryckt handlar det om en betoning av den allmänna mentala handlingsberedskap som bygger på personliga erfarenheter och föreställningar, som är relaterade till den aktuella verksamheten.

Texten rymmer ytterligare två generella perspektiv. Det ena kretsar kring det klassiska begreppsparet *Gemeinschaft* och *Gesellschaft*, som här används för att karaktärisera olika ideal och olika praktiska lösningar för handelsidkande: å ena sidan det kundnära, småskaliga, intima, å andra sidan det storskaliga och ekonomiskt rationella. Det andra knyter an till modernitetsdiskursen. Detta gigantiska tankegodt om de senaste århundradenas dynamiska omvandling av människors existensvillkor och föreställningsvärldar kan onekligen tyckas falla utanför en studie av 1990-talets lanthandlare i Norra Klarälvsdalen. Men studien har inte enbart en vid regional ram; tidsperspektivet sträcker sig också långt utöver den ordinära samtidsstudien. Här förs t.ex. intressanta resonemang om det långsiktiga

historiska perspektivet – och om fenomenet lanthandel i modernitetsprocessen. Verksamheten som sådan fick sitt genombrott i övergångsfasen mellan det självushållande agrarsamhället och det varuproducerande industrisamhället, och Kaijser understryker att lanthandlaren i många avseenden kom att personifiera modernitetens intrång i det traditionella samhället. I dag, konstateras vidare, har lanthandeln fått en helt annan funktion; det gäller att i mångt och mycket bevara – eller hålla liv i – ett bosättningsmönster som blivit alltmer marginaliserat i det moderna samhället.

Trots dessa kompletterande teoretiska perspektiv kan man utan överdrift påstå att Bourdieus tänkande utgör avhandlingens övergripande teoretiska ramverk. Och detta ramverk sätter också sin bestämda prägel på avhandlingens disposition. Bortsett från inledningen, som ingående redovisar arbetsprocessen, materialkategorierna, samt metod- och teorifrågorna, handlar respektive kapitel om att precisera och konkretisera de komponenter som bygger upp det ”fält” som handlarna och deras butiker är inflyttat i. Ett första steg i det kartläggningsarbetet riktar sig, måhända följdriktigt, mot de lokala, platsbundna förutsättningarna. Här serveras läsaren en målande beskrivning av den trakt där de åtta butikerna bedrev sin verksamhet mellan åren 1991–1993. Det handlar om topografi och näringsliv – och om bilder av en utpräglad glesbygd. Det tidiga 1990-talets ekonomiska lågkonjunktur och dess effekter runt om i byarna, med konkurser, kommunala sparbetning och ökad arbetslöshet, är ett tema. Ett annat är känslan av marginalisering, en övertygelse om att staden i det nutida samhället gynnas på landsbygdens bekostnad. Här finns dock, trots allt, ett antal byar och mindre tätorter med ett någorlunda rikt utbud av samhällsservice och småföretagande, däribland som regel en livsmedelsbutik.

I nästföljande kapitel, Köpenskapens krafftält, vidgas det samtida regionala perspektivet: fler komponenter i ”fältet” identifieras. Här är det framför allt tre specifika aktörer som uppmärksammas. En viktig sådan är ICA, där merparten av handlarna var medlemmar. ICA representerar här dels en form av interlokala gemenskap för den lokale handlaren, dels ett forum där ideal och föreställningar om lanthandel utvecklas och kommuniceras. ICA:s branschtidskrifter, visar det sig, är i viss mening ett mångröstat språkrör. Här behandlas såväl stordriftens rationalitet som den manuella charkdiskens lockelser. Men av författarens genomgång att döma finns det en grundläggande värdegemenskap

mellan lanthandlarna och organisationens röst. Exempel på detta är inslag som stundtals liknar en nästan förbehållslös lanthandelspropaganda.

En annan komponent i fältet är medierna, här främst representerade av Nya Wermlands-Tidningen och Värmlands Folkblad. Det är ett för många välbekant tema som återkommer här, nämligen matpriserna. Tidningarna skriver om hutlösa överpriser och fusk med utlämnande av jämförpriser. Och branschen – i alla dess nivåer – känner sig orättvist behandlad.

En tredje komponent är ”myndigheterna”, de särskilda samhällsorgan som är tillsatta för att övervaka och reglera kommersiell verksamhet. Här får vi bl.a. veta att byråkrater, kontrollanter och allehanda beslutsfattare kan vara en nagel i ögat på lanthandlaren. Exemplet handlar – grovt sammanfattat – om att myndigheter ålägger dessa småföretagare att göra sådant som antingen är onödigt eller sådant som de redan gör.

Nästföljande kapitel, Disponerad för detaljhandel, leder till närmare kontakt med de centrala aktörerna i avhandlingen – lanthandlarna själva. Här diskuteras ett antal teman, där den gemensamma nämnaren är bindningen mellan person och företag. Man upplever sig t.ex. som ett med sitt företag, och det är svårt att skilja arbetet från familje- och fritidsliv. Synen på ekonomi och företagande är heller inte någon enkel fråga om vinstmaximering utan en komplicerad och individuell färgad balansakt där målet heter fortlevnad – och där villkoret för fortlevnad är att de relativt få kunderna faktiskt återkommer. Här berättas bl.a. om en handlares envetna jakt efter nya falukorvspartier, när det visade sig att den egna beställningen inte motsvarade efterfrågan. Kortsiktigt var detta ett tveksamt agerande ur ekonomisk synvinkel, men på längre sikt var det betydligt mer riskabelt för handlaren att sälja slut på en annonsvara och därmed kanske få ett rykte om sig att locka kunder med billiga varor som inte finns till salu.

Andra karaktärsdrag som kännetecknar dessa handlare är ordningskänsla – var sak på sin plats, så att säga – och en följsamhet och lyhördhet inför möjligheter och önskemål som kan gagna den egna rörelsen.

I de två följande kapitlen, Butiken i praktiken och Ansikte mot ansikte, riktas intresset mot den faktiska verksamhet som bedrivs vid de studerade butikerna. I det första av de två kapitlen ges bl.a. fler konkreta bilder av interiörerna, inte minst om hur det vid tiden för fältarbetet allt ökande spelintresset sätter allt tydligare spår i butikslokalerna. Här presenteras i generella ordalag varuutbudet – och läsaren får också ta del av hur

handlarna själva resonerar om kundernas önskemål. Här uppmärksammas också den lilla glesbygdsbutikens problem att följa med i den stora koncernens utbud. Centralt beslutade veckokampanjer anpassade främst till stora butiker tycks vara ett kontinuerligt bekymmer för de små.

Ett särskilt avsnitt ägnas Den omstridda charkdisken, som tycks sammanfatta mycket av lanthandels både problem och fördelar. Det är en plats där handlarens högst personliga läggning kan tillåtas stort spelrum. Den är allmänt betraktad som en olönsam verksamhet på grund av stora investeringsbehov och hög personalnärvaro. Den ses samtidigt som en konkurrensfördel och är inte sällan butikens sociala centrum.

Det andra av de två praktikrelaterade kapitlen är mer fokuserat på sociala relationer. Ett tema betonar handlarnas person- och lokalkännedom, och tar bl.a. upp den delikata frågan om hur man kombinerar bekantskap och vänskap med att bedriva eventuellt vinstgivande företagsamhet i det lilla lokalsamhället. I de aktuella fallen är det visserligen ingen risk för ohämmade ekonomiska framgångar; snarare är problemet det motsatta. Ändå är det tydligt att ”framgång” och ”vinst” på något sätt relateras till bygden och inte till den enskilde handlarens situation. Om det råkar uppstå stor lönsamhet vid något tillfälle så är det – uppenbarligen – viktigt att detta också kommer bygden till del på ett eller annat sätt. Det är nödvändigt för relationen med kunderna att dessa inte misstänker att handlaren tjänar *för* mycket på sin verksamhet.

Ett annat avsnitt diskuterar butiksföreståndarens delikata position i bygdens sociala nätverk. Detta är en person som de flesta känner och som ofta får förtroendet av den art som inte får föras vidare. Handlarna måste alltså dels vara engagerade lyssnare, dels medvetet oengagerade åhörare till diverse kritik och klagomål som förs fram. Kunden har i princip alltid rätt och det gäller att balansera försiktigt för att upprätthålla den goda och viktiga relationen.

Här förs också ett resonemang om relationen mellan handlarna och ICA:s representanter – särskilt säljarna. En poäng här är, som jag ser det, de tämligen familjära banden som uppenbarligen *kan* uppstå i en företagsmiljö mellan personer som befinner sig i olika sektorer av koncernen, såväl lokalt som beträffande arbetsuppgifterna.

I ett avslutande kapitel förs ett mer övergripande resonemang om avhandlingens frågeställning och slutsatser. Framför allt poängteras här fältbegreppet och

dess implikationer och relevans för studiet av den verksamhet som bedrivs av nutida svenska lanthandlare.

Som framgår av denna rapsodiska genomgång har avhandlingen många goda kvaliteter. Mest påfallande, i varje fall vid en hastig anblick, är kanske ämnesvalet i sig. Den verksamhet som här sätts under lupp är näst intill jungfrulig mark för etnologin – och tveklöst finns det många skäl för en fortsatt utforskning. Den småskaliga handelsrörelse som bedrivs i de omfattande svenska glesbygderna betyder, visar inte minst denna studie, långt mer än leverans av varor över disk. Snarare framstår butikerna och deras handlare ofta som en för bygden samlade social länk, som inkluderar en rad olika samverkansformer. Lanthandeln kan därför med rätta betraktas som en viktig arena för ett studium av generell glesbygdspromatik.

Beträffande ämnesvalets originalitet måste också småföretagaraspekten betonas. Med sina resonemang om handlarnas ekonomiska överväganden, deras syn på vinst och kundrelationer, men också i beskrivningen av hur en i formell mening väl avgränsad ekonomisk aktivitet kan vara djupt inflyttad i informella ekonomiska sammanhang, visar Kaijser att etnologin på ett förtjänstfullt sätt kan bidra till den i övrigt företagsekonomiskt dominerade diskussionen om småföretagandets villkor. Avhandlingen kommer därför med största sannolikhet att finna en betydande läsekrets utanför det egna ämnets hank och stör.

Den etnografiska – eller beskrivande – dimensionen förtjänar också ett särskilt omnämnande. De återkommande och detaljrika beskrivningarna av händelser som utspelade sig under fältarbetsperioderna – t.ex. den redan omnämnda jakten på falukorvar – ger ett synnerligen realistiskt intryck. Som läsare känner man sig närvarande, ja nästan delaktig i händelseförloppet. Samma sak gäller de noggrant återgivna interiörerna. Med deras hjälp blir det faktiskt lätt att titta in i butikerna – även för den som aldrig satt sin fot i Norra Klarälvsdalen.

Det är ibland svårt att rangordna kvaliteter, men i detta sammanhang vill jag ändå särskilt betona att Kaijser med påfallande konsekvens håller fast vid, och återknyter till, de teoretiska premisserna, framför allt resonemangen om fält, habitus, dispositioner och positioner. Avhandlingens struktur bygger på en, som man upplever det, given logik och tematiseringen känns ”naturlig” och relevant. Den fortlöpande dialogen i form av resonerande återkopplingar till tidigare avsnitt

blir, på grund av den städse närvarande teorin, inte splittrande utan snarare förtätande. Visst smyger sig lätt en känsla av förutsägbarhet in i läsningen när en teori om ”konkurrerande positioner” inom köpenskapens kraftfält blir vägledande för en studie av lanthandlarnas nutida villkor, men samtidigt har framställningen en befriande tydlighet och öppenhet om de vägval beträffande empiriska fokus och problemområden som görs i all forskning – men oftast inte lika tydligt som här.

Paradoxalt nog, kan tyckas, reser den ”konsekventa teorin” också en del frågor av principiell karaktär. För min egen del kvarstår efter flertalet genomläsningar en undran om huruvida teorin, eller i varje fall den aktuella tillämpningen av den, leder till en (medveten eller omedveten) nedtoning av vissa realiteter – och en överbetoning av andra. Mitt största problem i det sammanhanget gäller den ofullständiga, för att inte säga bristande, analysen av handlarnas egna personliga nätverk i form av familj, släkt och grann- eller vänskapsrelationer. Beträffande deras syn på affärsverksamhet, kundrelationer, glesbygdspromatik och handelns övergripande organisering ges en inträngande och mångfacetterad belysning. Men som läsare får man inte veta mycket om handlarna som ”privata” personer. Var borde – konkret? Hur ser deras familjer ut? Var – och med vad – arbetar maken/makan? Har de något barn som vill – eller inte vill – ta över? Är deras släkt gammal i bygden? Har de överhuvudtaget ett nätverk av släktingar? Vad gör de sedan affären stängts? Vilka umgås de då med? Och sist men inte minst: hur ser deras egen väg in i handlaryrket ut? Hur hamnade de i det jobb som nu är deras ”liv”?

I beskrivningen av intervjuarbetets uppläggning – varje handlare intervjuades ett flertal gånger – framgår att just denna typ av personrelaterade frågor inte stod på dagordningen. Det är, i mina ögon, något förbryllande. Jag är medveten om att ”allt” inte får plats i en undersökning av vilket slag det vara må. Prioriteringar måste göras och åtskilliga teman måste väljas bort. Men i en kartläggning av ”fält” som reglerar och definierar glesbygdshandlarnas villkor har jag personligen svårt att tänka mig – jag *vet* naturligtvis inte – något som kan vara av centralare betydelse än just handlarnas nära personliga relationer och personliga bakgrund. En studie av till exempel jordbrukandets (en annan småföretagarform) villkor vore knappast möjlig utan en analys av fenomen som familj och släkt.

Man kan fråga sig om tillämpningen av teori, här framför allt strävan att konkretisera ”konkurrerande

positioner”, mer eller mindre automatiskt riktat analysen bort från vissa basala förutsättningar i handlarnas vardagsliv. Jag kan i varje fall inte helt befria mig från det intrycket. Samtidigt vill jag tydligt understryka att detta inte ska uppfattas som en kritik mot den empiriska redovisning som presenteras i avhandlingen och de resonemang som förs mot den bakgrunden. Allt detta tyder på en målmedveten och noggrann forskargärning. Kritiken handlar om något som, i mina ögon, är påtagligt frånvarande – något som uppmanar till ett fortsatt studium av vår tids lanthandlare.

Sören Jansson, Uppsala

Katarina Ek-Nilsson: *Teknikens befäl. En etnologisk studie av teknikkupfattning och civilingenjörer*. Etnolore 21. Uppsala universitet 1999. 191 s., ill. English summary. ISBN 91-506-1388-X.

”Det var faktiskt jag som laddade Barsebäck 2!” (s. 135).

Denna korta mening gav mig första gången jag läste den rysningar i kroppen – samtidigt som jag kunde förnimma stoltheten och glädjen i uttalandet. På många sätt sammanfattar det hela grundtanken i Katarina Ek-Nilssons avhandling *Teknikens befäl* som kretsar kring ingenjörsyrket och teknikens möjligheter som en potential att förändra och förbättra världen – men också som ett hot mot hela mänskligheten, mot hela vårt sårbara moderna samhälle. Det latinska ordet ingeniums dubbelbetydelse av snille, begåvning – eller krigs- och kastmaskin vill författaren utnyttja i sina reflektioner över 1900-talets ingenjörssroll som hjälte eller skurk, innovatör eller destruktör.

Syftet med avhandlingen är ”att analysera teknik som kunskapsfält och kulturell erfarenhetsvärld bland svenska civilingenjörer” (s. 15). Detta placerar studien i en tradition av yrkesmonografier skrivna utifrån ett kulturanalytiskt angreppssätt, med ett tydligt aktörs-perspektiv. Denna aktör finns i ett socialt och kulturellt betydelsebärande fält, med klass- och könsmässiga förankringar. Avhandlingen präglas också av en ambition att tolka de inblandades biografier utifrån ett samhälleligt föreställningskomplex – i detta fallet kring teknik och det moderna projektet. Tre forskningsperspektiv, menar författaren, har varit vägledande för innehållet: modernitet, klass och kön.

Det första perspektivet är centralt eftersom teknik som ett självständigt kunskapsområde ”spelat en huvudroll för modernisering och industrialisering av Västerlandet” (s. 16). Teknikföreställningar kan tolkas som metaforer för tankar om framtid, rationalitet, utveckling och individualitet – teman som författaren betecknar som återkommande och centrala i civilingenjörernas yrkesminnen och livshistorier. Anthony Giddens och Zygmunt Bauman är två välbekanta namn som får ge teoretiska bidrag till diskussionen. Ett kanske mer obekant namn är Stephen Toulmin, vars tanke är att modernitetens egentliga ursprung finns i kontrasten mellan 1500-talets öppna sökande humanism och 1600-talets rationalism. Avhandlingen vill visa att dessa två komplementära traditioner finns i hög grad än idag.

Det andra perspektivet berör frågan om social positionering eller klass. Klass är en viktig faktor i skildrandet av civilingenjörsliv – medan däremot teknik i retoriska sammanhang ofta framställs som stående över klassintressen. De flesta civilingenjörerna har med några undantag tjänstemannabakgrund, men inte nödvändigtvis en förmögen sådan. Syftet med undersökningen är dock inte att göra en sociologisk eller ekonomisk klassanalys utan en ”kulturvetenskaplig analys där klass är en faktor” (s. 18). De teoretiska verktygen för att göra detta hämtas hos Pierre Bourdieu. Med hjälp av begreppen socialt fält, symboliskt kapital och habitus visar författaren hur ingenjörernas professionalisering kan ses som en kamp för att nå ett akademiskt fält, samtidigt som de skulle komma att utgöra en egen del inom detta fält.

”Könsperspektivet” är ett centralt angreppssätt, menar Ek-Nilsson, eftersom ”ett studium av civilingenjörskultur och teknikföreställningar är en väg att studera manlighet i svensk (västerländsk) kultur” (s. 19). Dessutom är kön en mycket viktig och i viss mån försummad aspekt i granskningen av moderniteten. Avhandlingsförfattaren vill i sin analys väga kön mot utbildning och yrkesroll, och på detta sätt kombinera en diskussion av genuskonstruktioner med kulturellt kapital och yrkeskunskap.

Undersökningens tidsliga ram sträcker sig från 1870-talet, då den tekniska högskoleutbildningen startade, fram till de sista åren av 1990-talet.

Det empiriska materialet består av 67 biografier, Civilingenjörsminnen, insamlade av Nordiska museet; intervjuer och samtidsdokumentation kring nollningen vid KTH; ett 80-tal enkätsvar från kvinnliga civilingenjörer insamlade av Tekniska museet i Stockholm samt